

բաղդարար՝ սամավարը միայն փայտի ածուխով կը վառուի. և մենք փայտի հետքն անգամ չգտնելով հոն՝ կը բռնադատուինք նա. նապարհորդութեան համար հետեւնիս ունեցած ժալլուող աթոռներուն օտքերը վառելի փայտի տեղ գործածել: Տեսնելու էր թէ որ պիտի խնայութեամբ և խնամքով այս հաւաքուածքն փայտեր կը գործածէր: Գէորգ-ինչուան թէյ խմելէն ալ ինքզինքը կը զրկէր: Ինչուան հիմայ ըստծներնէս բաւական կը

հասկըցուի թէ հանդական կողմ մը չունի Արկուռի. կը թողունք ըսել թէ բնակիչն ալ բարի համբաւ մը չեն վայելեր: Սահմանազլուոյն թափառականներուն հետ խօսքը մէկ ըրած՝ զլիսաւոր գործերնին և պարսպմունք՝ մաքսաննդութիւնն է կ'ըսեն. մեզի ալ ընդունելութիւն մը ցոյց չտուին և ոչ հաւակութիւն մը, ինչ որ ուրիշ տեղուանք ալ մենեւին չէր հանդիպած մեզի:

(Շարայարեի)

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՔԱՐՈՋԱԾ ԱՊԱՀԱՐՁԱՆ

Եր ազգի մէջ հրապարակաւ որ և է խնդիր յուզեցաւ. իսկոյն մեր բոլոր կատարելութիւնքն յայտնի կը լինին: Հայրենիք վերջերս սկսաւ ջերմապէս պաշտպանել ապահարգանք—իւր բառով ամուսնացածութիւն. — և ահա յուռեցաւ տեսակ մի հայ երիտասարդութեան ձայնը. — անոնց մին գրեց. « Հաւատացէ՛ք թէ հանրային միտքը առ հասարակ կը հակի ամուսնալուծութեան պաշտոնապէս մեր մէջ ընդունուելուն կողմը », որ է « Հայրենիքի քարոզած մարդասէր սկիզբունքը » (1). և թէ մի ստուար խմբի մէջ երկու հոգի միայն հակառակի են ապահարգանին: Այդ իմացանք. և իմանալու համար՝ թէ մեր մէջ ողջ երիտասարդութիւնն ալ կայ, — և չենք տարակուսիք թէ կայ, — գեռ չսեցինք անոնց ձայնը: Երկրորդ, տեսնուեցաւ որ մեր մէջ աշխարհականն է եկեղեցական օրինաց մեկնիչ... Իւր հաճոյից համեմատ: Երրորդ, իմացանք՝ որ եկեղեցին պարտաւոր է եղեր վաւերացնել « ինչ որ կը փափաքի ժողովուրդը »: Իբրեւ թէ ոտներն ըսէին զըլխոյն. մենք ուր կ'ուզենք, հոն պարտիս առաջնորդել մեզ. — անշուշտ կը ներէ Հայրենիք մեր այս բացատրութեան: — Զորրորդ, տեսանք՝ որ հայ վիճակաւորք այդ չաւատակութեանց առջև իրենց չըթնենր օտոնձով կպուցած միացին. և մանաւանդ լսեցինք՝ թէ « ար-

դէն կղերին յաւամիր մասը գործնականին մէջ թողատու ոգի մը ցոյց տալ սկսած է վերջին տարիներ » (2). և մնացեր է մի սակաւաթիւ մասն՝ որ Հայրենիքի դէմ ուրիշ պատասխան չունի հղեր, բայց միայն՝ « Զոր Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի՛ մեկնեցէ » (3):

Եւ Հայրենիք իբր մի անկատու տան մէջ կը կայթէ և կը պարէ ըսելով. երկիւղ չունիմ. իմ դէմ մաքառող ճանճ մ'ալ չկայ: Ամէն օր քաջալերական նամակներ կ'ընդունի « զաւառական քաղաքներէ, որոց անունք փափկանկատութիւնն իրեն կ'արգիլէ յայտնել ». և թէ ինքն անոցմէ կարեւորներ միայն կը հրատարակէ եղեր, զանոնք՝ որ իւր կարծեաց ձեռք կու տան, գրուած լինելով այնպիսի անձերէ՝ որք « անձնապէս զոհ եղած են ամուսնական շղթաներուն », և որոց մթաղնած աչերուն այդ պայմանի մէջ քնականապէս երկնակութիւնէ զատ ուրիշ բան չերևիր ապահարգանի մէջ, և ամուսնութեան անուշածութեան մէջ՝ ամենայն չարիք. և ահա այդ պիտեաց ըրած ողբամիտ և անկողմնակալ դատաստանաց գլուխ պիտի խոնարհէ եղեր հայ ազգը:

« Եթէ պատահին, կ'ըսէ Հայրենիք, անարգայր քննադատութիւններ... ճշմարտութիւնը, ինչպէս յայտնի է, շատ (միայն չափ) դժբերին չէ գտնել և ոչ մէկ ծիւթի մէջ՝ առանց սխալմունքի և խաբխախտման »: (4) — Այդ վեր-

չին երկու բառից մօտ ինչու չէ յաւելած յաւերժական բառն այլ. արդեօք գրաբար բառ էր՝ անոր համար:

Մոռացանք խոնարհաբար խնդրել Հայրենիքէն որ մեր այս խնդրոյս մէջ մտնելու յաւաւանութեան ներք մեզ որովհետեւ ինքն հաւաւարակութիւնն տուաւ մեզ ըսելով. « Հայրցը բոլոր հայ ընկերութեան վերաբերեալ ընկեալ բական հարց մըն է »: Իրաււ չենք համարաւ ձակիր չափել զմեզ իւր հետ ազգասիրութեան և ազգօգուտ գործօնէութեան մէջ. բայց գէթ իւր ըսած « բոլոր հայ ընկերութեան » մէջ գտնուելու շնորհը կ'ընէ մեզ անշուշտ իւր մեծ քարեարտութեամբ:

Գարննայ հարկ կը համարինք յիշել՝ թէ Հայրենիք երկու տեսակ լիցու ունի, բնական և անբնական: Եթէ գրէր նա իւր բնական լիցուով, մեր հաշիւը շատ դիւրին կը լինէր, երկու խօսքով կը պատասխանէինք: Եւ ուրովհետեւ անբնական լիցուով կը գրէ, այս ինքն՝ միաժամ ժողովրդեան աչքը շլացնելու համար իւր խօսից մէջ խառնելով քանի մի իրեն անտեսութ անուաններ — և լոկ անուաններ — ինչպէս ատետարան, Պօղոս ատաբեայ, հայրապետներ և այլն, և երբեմն ալէն գէթ ի ձախ կարդացուած մէկ երկու վկայութիւն, մենք այլ ստիպուած ենք այդ անուններով պատասխանել իրեն:

Բարդ հրատարակած յօդուածոց մէջ Հայրենիք այս կարծիքները յայտնած է: Առաջին՝ թէ «. դիրք ապահարգանի հակառակ չէ: Երկրորդ՝ թէ հայ եկեղեցին ընդունած է ապակարգանք: Երրորդ՝ թէ կղերն իրաւունք չունի խառնուելու ամուսնական խնդրոց մէջ. և իրաւունք կը ստանայ այն ժամանակ, երբ յանձն առնու ժողովրդեան կամաց հաւմեմտ գործել: Զորրորդ՝ թէ հարկաւոր և օգտակար է ապակարգանք: Այդ բոլորը մենք այլ տեսները Հայրենիքի հետ:

Ա. Հին սրբազան աւանգուծիւնը, — եթէ թոյլ կու տայ Հայրենիք այսպիսի մեր « ամենուն մօրին վրայ ծանրացած կանխակալ կարծիքներու » (1) հաւատարմութիւնը, — կը պատմէ՝ թէ գերագոյն արարիչն և հաստատողն զմարդ և դամուսնութիւն՝ մի միայն կին ստեղծեց և տուաւ առաջին մարդոյն, բոլոր կեանքն անոր հետ անցնելու համար. թէպէտ և այդ կին յետոյ իւր ամուսնոյն բարեկալ և կամ ծայրագոյն չարեան և աղիւսից պատճառ լինի, ինչպէս եղաւ Իսկ. Գառնդօնը Աստուած Ազգական համար քանի մի կին, միոյն հետ չյարմարելու ժամանակ՝ միւսոյն հետ կենակա-

ցելու: Եւ ապա քարեց այս պատուիրանը. « Թողցէ այդ զհայր իւր և զմայր իւրս և երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ, (մեր ազգի հին վարդապետաց մին Հայրենիքի ականջէն կը փրստա փառս « և ոչ զհետ կանաց ») և եղիցին երկուքն (և ոչ երեքն կամ աւելին) ի մարմին մի »: Այդ միութիւնն, այնքան սերտ և բնական, հարկ եղաւ արարչին արամայ թուլացներ առ վայր մի հրէից նման վայրենաբարոյ կամ խառաւսիրտ ազգին համար: Բայց յետոյ երբ նորոգեց կամ վերստին ստեղծեց զմարդկութիւնը, յեղեցոյ՝ թէ « ի սկզբանէ ոչ եղև այնպէս », բաժանման կանոն կամ սովորութիւն. և նոյն աստուածային բերանով կրկնեց այն հինաւուրց պատուէրը — և ոչ նոր օրէնք դնել համարեցաւ. — և յաւելցուց. այն զոր արարիչը մի ըրաւ, մարդ թող չհաւմարձակի բաժնելը. « Զոր Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի մեկնեցոց »: և Աստուծոյ զուգած լինելուն յայտնի նշանն է երկու կողմանց հաւանութիւնն ամուսնութեան ժամանակ, և չքութիւնն այն հանգամանաց, որք ամուսնութիւնը առաջին վայրկեանն անվաւր կ'ընեն, ըստ որում անդամով կատարուած ամուսնուկ թիւնն Աստուծոյ զուգածը չէ:

Նորոգեց ըսինք՝ հին կարգը. ապա ինչպէս առաջ ինք թուլացոյց զայն, այսպէս և այժմ եթէ հարկ լինի, նոյն օրէնքդրին կ'ընեն թուլացնել վերստին հաստատածը, եւ ոչ մարդկան: Բայց այս անգամ այնպէս պնդեց, որ յաւիտեան անլուծանելի բրաւ զայն, իւր ընդ եկեղեցւոյ անբաժան միութեան օրինակ հաւատատելով (2): Եւ չըսեալկանացաւ մի անգամ ըսելով. այլ կրկնեց և երեքկնեց ու չորեքկնեց և վերջապէս վեց անգամ ըսաւ նոյնը երեք աւետարանչաց և հեթանոսաց առաջն լոյն բերանով:

« Ամենայն որ արձակէ զկին իւրս և ոչ վասն պտնկութեան, և առնիցէ այլ, շնայ, և որ զարձակեալն առնէ՝ շնայ » (3):

« Եթէ այր արձակեացէ զկին իւր, և առաջնէ այլ, շնայ. և կին եթէ ելցէ յառնէ իւրմէ, և եղիցի առն այլուս, շնայ » (4):

« Ամենայն որ արձակէ զկին իւր և առնէ այլ, շնայ. և որ զարձակեալն առնէ, շնայ » (5):

« Կանամբեացն պատուիրեմ, որ եւ՝ այլ Տէր, կնոյ յառնէ մի. մեկնել. ապա. եթէ մեկնեացի (ըստ թոյլտուութեան Քրիստոսի), անայր մնացէ, կամ անդրէն ընդ առն իւրուս՝ հաշտեցի, և առն զկին իւր մի թոս

դուր... կին կապեալ է՝ ցորչափ ժամանակս կենդանի է այր նորա » (1) :

« Կին առնակին ի կենդանի այր իւր կապեալ կայ օրինք. իսկ եթէ մեռանիցի այրն, արձակեալ է յօրինք առնն » (2) :

Եւ համառօտելով այդ օրէնքները, կը տեսնենք ահա՝ որ Մարիոս և Ղուկաս անբաժանելի կը դնեն զամուսնութիւնն անպայմանաբար, այսինքն լռելով պայմանը՝ և ոչ ժխտելով Մատթէոս՝ ամուսնակցի անհաւատարմութիւնը բաժանման մի պայման կը նկատէ : Իսկ Պաւղոս այդ բաժանման վերին այլ տակաւին անլուծանելի կը քարոզէ պսակը, մինչև ցմահ ամուսնաց միոյն :

Հայրենիք այսչափ աստուածադիր խիստ կաշնուց մի յարժեք կարծեմ՝ տեսած չունէր իւր բովանդակ կենաց մէջ. նա միայն լսած էր « հայ կղերին... աւանդական Չոր Աստուած գոցեաց հին երգը, երգ մը՝ « րայիկ հին նոյն չափ տաղտկալի և աննպատակ » (3), ինչպէս կը գրէ իւր Թղթակիցը : Չենք տարակուսիր թէ միաներն այլ այս երգի ստացած պատուոյն արժանանան, մինչև որ ամենց փոխան չսխմեց երգել « Երեմիոյս և արքայի գի վաղիւ մեռանիք » երգը :

Եւ երբ իւր երկու ամիս առաջ սկսայ Հայրենիքին պաշարգանի յօդուածները կարդալ, նոստումնաւ և մեծաշառայ յօդուածները : Յ. Շահնուգարի գրածին մէջ պատահեցաւ ինձ մի այնպիսի հզօր փաստ իրենց կարծեաց նպատակաւոր՝ որ բերանս փակ մնաց, « Աւելորդ սեպեցիք, կ'ըսէր, փաստեր յառաջ բերել Աւատարածէն, Պօղոս առաքեալէն, հայրապետներու գործերէն » (4) : Ապաշարգանը հաստատող. այնպէս՝ իբրև թէ մենք ըսէինք. « Աւելորդ կը սեպեցիք փաստեր յառաջ բերել Հայրենիքէն՝ սպաշարգանի դէմ »... որովհետեւ չեն գտնուիր : Ի՛հ, Բ'նչ ընես. այդ պատճառաբանելու եղանակը կը բղիթի Հայրենիքի այն ղեկերական իմաստասիրութեան (5), որոյ մէջ Արքիարի « մտքէն չանցնիր » — և իրատեւք ունի չանցնելու — թէ բաց ի Հայրենիքէն կարենայ այլ զ « համաձայն գտնուիլ միշտ առաջ երթալու հետամտող (միայն հետամտող Հայրենիք) մաս մուրին հետ » (6) :

Երբ Օտեան մայիսի մեկին հրատարակեց այս կէս կալպուռնիոսեան ձառք « Ամուսնութիւնը » գրքին մէջ՝ վերնադրով որոյ երկրորդ մասն դեռ չտեսանք, և կը փափաքեմք

քինք բնաւ չտեսնել : Նա կը գրէր. « Ամուսնութիւնը հաստատուեցաւ դրախտին մէջ, երբ Աստուած Ադամն ու Եւան օրհնելով ըստաւ... « Անցեցէ ու շատցէ » : Արամ Եւան ունեցաւ միայն իրեն կին... սակայն շատ շուտ բազմակնութեան օրինակ մը կը տեսնենք նոյն իսկ Ադամի կենդանութեան ատեն, (զուհէն էիւր), Ղամբը՝ որ « իրեն երկու կնիկ առաւ... » Ալ անկէ ետքը այդպէս յարունակուեցաւ... « Աստուծոյ որդիքը մարդոց աղիկներուն զեղեցիկ ըլլալը տեսնելով, ամէն իրենց ընտրածներէն իրենց կնիկներ կ'առնէին », Այդ ժամանակներու մէջ զեռ ամուսնութիւնը խորհուրդ մը չէր, (բայց և ոչ Աստուծոյ սահմանափակ պէս). ո՛չ ալ որ և է օրէնքներ կալկանդած էին տարբեր սեռերու միութիւնը. (անշուշտ խառն միութիւնը կ'ըսես. որովհետեւ օրինաւոր միութիւնը ոչ մի ժամանակ կաշկանդուած չէ) : « Անցեցէ և շատցէ », ահա ամուսնութեան միակ (7) պատուիրանը » :

Յետոյ յիշելով Օտեան խորայնացուց բուրնաշարքեաց քննիչխան և բազմակն ամուսնութիւնը՝ կը յաւելու. « Ամուսնութիւնը » գրքին մէջ նկատուած է իբրև բունական օրէնք մը և պէտք մը... լոկ աշխարհային խնդիր մը, որուն համար երբեք Եհու վան սիրտ հատցուցած չէ » :

Հուսամիտ Օտեան, « անցեցէ ու շատցէ » պատուէրը Աստուած անասնոց այլ տուաւ. անոնց համար այդ էր « միակ պատուիրանը » : Բայց ուղիւով որ Օտեանի և անասնոց ամուսնութեանց մէջ տարբերութիւն լինի, աչքը ու գրոց մէջ վերոյիշեալ պատուիրանին շուրջը զարձար, և պիտի տեսնես որ այս պատուէրն այլ տուաւ առ մարդն, թէ այրն « երթիցէ զհետ (միտ) կնոյ իւրոյ, և եղիցին երկուքն ի մարմին մի », ինչ որ արդէն յիշեցինք. մինչ անասնոց մի մի ընկեր չառնմանց, և ոչ լոկ երկուք միութիւն : Դուք ուսկարդ, եւ այդ ինչ՝ որ ձեզ աննպատակ է կէս կարդալ, և այդ կէսը միակ համարել, որ նշան է ձեր ճշմարտախոհութեան և խոր իմաստասիրութեան :

Նոյի ժամանակ կատարուած խառն ամուսնութիւնը այնչափ բնական՝ և որ և է օրինաց կալկանդուածներէ ազատ էին, որ ջրհեղեղաւ պատժուեցան — եթէ կը հաճիք հաւատալ. — և այդ տեղ և այլ նման դիպաց մէջ « Եհովան սիրտ հատցուցած չէ », բնաւ :

Օտեան բաւական քաղաքատուութիւն ունեցեր է մէկ կէտի մէջ Հայրենիքի իմաստասիրութիւնէն զարտուղելու և շրջելու՝ թէ Մովսիսէ առաջ մարդ կարող էր իւր առաջին առած կնիք, որ էր իւր միակ ամուսին, ար-

1. Ա. Կոր. Է 10, 39. — 2. Հ. Է 2, — 3. Հայրենիք. 4 մայիսի. — 4. 14 մարտի. — 5. 20 մարտի. — 6. 22 յունուարի :

ձակել և մերժել. այլ միայն կ'արձակէր հար-
ձերը, որք զուրկ էին օրինաւոր և միակ կը-
նով ամէն իրաւունքներէ. և վերջապէս ա-
նոնք չէին, այլ մարդկային զեղծման և
թուլութեան հնարք, գէթ հարճութեան սկիզ-
բը:

Բայց նա նախաքրիստոսեանց այդ բազ-
մակութեան վերայ այնպիսի ոճով կը խօս-
սի, որ կը վախենք՝ թէ ապահարգանքի նստա-
գիծք սկսին զայն ևս քարոզել և պաշտպա-
նել... Արդէն առանց աղբի իսկ՝ անոնց քա-
րոզած ապահարգանքն ուրիշ բան չէ, բայց
եթէ բազմակութիւն կամ բազմայրութիւն,
ոչ միանգամայն՝ այլ յաղորդարար. որովհե-
տեւ պսակի լուծման օրէնքն ընդունուելէ վերջ,
իւրաքանչիւր մարդոյ ձեռքն է այնուհետեւ
ամուսին փոխել՝ քանիցս անգամ առիթ հան-
դիպի, կամ ինքն իսկ հանդիպեցնէ իւր ու-
զած ժամանակ:

Բ. Հայրենիքի մէջ շատ անգամ կարդա-
ցինք այսպիսի բացատրութիւններ. «մեր ե-
կեղեցիին իրաւասութեան ամենաընդարձակ
սահմանին մէջ գտնուող ամուսնական օրէնս-
դրութեամբ է՝ որ մենք հայերս...» (1).
«զարձեպ»՝ «հայ ամուսնական վիճակը» (2),
և այլն: Մինք ոչ ինչ չհասկանալով այդ լե-
զուէն, հարցուցինք մեր ամենէն աւելի լու-
սամիտ Հայրապետներէն միոյն, Գրիգոր ՏԵ-
ղայի. որ պատասխանեց. «Չայս և ոչ ուս-
տեք լուսք՝ եթէ պատուիրեաց մեզ զքի սըր-
բոցն՝ եթէ այլ Քրիստոս էր որ յաղագս
Հայոց եկն, և այլ որ յաղագս հռոմոց, և
այլ որ յաղագս ֆրանսիաց, հակառակք մի-
մեանց, այլ եւ այլ պատոիրանք» (3):

Այս, Քրիստոս մի կտակարան ունի, և ոչ
աւելի. և ով որ կը հաւատայ Քրիստոսի,
պարտի իւր կտակարանի բոլոր պատուէր-
ները պահել. անոնց սոսկ միոյն զանցառու-
թիւնն օւրացումն է բոլորին (4): Այդ կտա-
կարանը չէ կարող շնորհել Հայոցն կամ յու-
նին այն՝ զոր կը զմանայ ուրիշ ազգաց: Ա-
մենայն մարդ պարտի Հպտուսկել անոր ա-
մենայն օրինաց, Թէպէտ Հովուական լինի,
թէպէտ մի խեղճ հաւատացեալ: Այս է մեր
և մեր հարց քրիստոնէական իմաստասիրու-
թիւնը, այնքան տարբեր Հայրենիքի իմաս-
տասիրութիւնէն, իմացանք մենք Քրիստոսի
վարդապետութիւնը նկատմամբ ամուսնու-
թեան, վարդապետութիւն՝ յորմէ չէ կարող

խոյս տալ ո՛ր և է քրիստոնեայ. զօնք. այժմ
Հայրենիքի խօսքերը:

Յ. Շահնազար՝ յետ աւելորդ համարելու
աւետարանի մէջ չգտնուած և Մխիթար Գոշի
մէջ գտնուած փաստերը յառաջ բերել, կը
յարե. «Այդ փաստերով պիտի ապացուցուէր
(անշուշտ ժամանակ չէ անեցած ապացուցա-
նելու) թէ քրիստոնէութիւնը ընդհանրապէս՝
և հայ եկեղեցին մասնաւորապէս ընդունած
է պսակին լուծման ըլլալը» (5): Չենք հաս-
կանար, ինչ են այդ ընդհանրապէս ու մաս-
նաւորապէս. այս տեղ այդի և ոչի խնդիր
է. կամ ընդունած են՝ կամ ոչ: Եթէ քրիս-
տոնէութիւնը փոխանակ աւետարանի՝ Մխի-
թար Գոշի վերայ հաստատուած կը համա-
րիք, յայտնապէս ըսէք թէ լուծումած է ա-
պահարգանք. իսկ եթէ միայն զուրկ էք որ
երկրորդ և բարձրագոյն Քրիստոս կը գա-
ւանիք զՄխիթար Գոշ, զձեզ մի համեմատեք
ընդհանուր քրիստոնէութեան հետ որ չհա-
նալեր զՄխիթար Գոշ:

Յ. Շահնազար կուզէ ս. գրոց և Հայրա-
պետաց (որոց) խօսքերով Հաստատել ապա-
հարգանք. բայց «ինչո՞ւ», կ'ըսէ, այսպիսի
ապացուցում մը ընելու յոգնութիւնը (ժայ-
ռէն չուր հանելու պէս) յանձն առնել, քանի
որ (Լժմիածնի) վերջին 4-5 կաթողիկոսնե-
րը... առած են զանազան ժամանակներու
մէջ այնպիսի որոշումներ՝ որոնք գէթ սկզբ-
բունքին վրայ ալ տարակոյտ մը չեն թո-
ղուր» (6): — Բոլոր քրիստոնեայ աշխարհ
Լժմիածնի այդ «վերջին 4-5 կաթողիկոսաց
առած որոշումներուն» և. աւետարանական
մեկնութեանց գլուխ կը խոնարհեցնէ, որով-
հետեւ Շահնազար այդպէս կ'ուզէ... Ս.
գրոց հակապահարգան «խօսքերուն», կ'ըսէ,
կարելի չէր բացտրման պատոիրանքի մը ի-
մաստը ընծայել: Եթէ բացարձակ ըլլային,
ոչ մէկ կաթողիկոս պիտի կրնար կրկին պ-
մուսնութիւն արժանել, ինչ վիճակի մէջ ալ
որ գտնուէր խնդրարկու ամուսինը» (7): —

Այս հզոր պատճառաւորութեան առիւծ մեր
միտքը կը նստնի, պարտութիւն կը խօստո-
վանի: Եթէ Լժմիածնի կաթողիկոսաւոր յան-
կարծ ըսեն սպան, մենք պիտի համարինք
թէ ս. գրոց մի՞ սպանները բացարձակ պա-
տուիրան մի չէ. եթէ ըսեն՝ ցուցայի, ս. գրոց
մի՞ ցուցանար կրնանք մեկնել ցուցայի. և
երբ կ'ըսեն՝ օրինաւոր և կրկնամուսնութիւն,
Քրիստոսի զոր արձակել զկին իւր և առնել այլ
շնայ, և որ զարձակեալն առնէ՝ շնայ՝ խօսքը
պէտք է հասկանալ օրինաւորապէս ամուսնու:

1. 20 մարտի. — 2. 4 մայիսի. — 3. Պա-
տարանի վարդապետացն Հայոց Հեւեախային
կողմանց: — 4. Յակ. Բ 10:

5. 14 մարտի. — 6. Անգ. — 7. 21 փետր:

նայ. և առաքելոյն կապիսը՝ լուծեալ... Ամ միամիտներ — երբ գոգը այդպէս լինել կ'ուզէք: — Եկեղեցւոյ առաջնորդը՝ իրենք պարտին յարմարել աւետարանին, և ոչ թէ տեւտարանը իրենց յարմարեցնել: Երկոտասան առաքելոց երկու հազար տարւոյ մէջ եղած բոլոր յանգրդեք եթէ միանան, չեն կարող աւետարանի օրինաց մէկ գիրն իսկ փոխել: Պաշտօն առաքելոյն հրեշտակաց անգամ թ ոյշ շատուա իւր քարոզածէն աւելին քարոզել (1)։ Եւր մնաց մարդկան: Դուք աւետարանին այնչափ հմուտ էք, որ անոր օրէնքները Ելէ միածնի կաթողիկոսաց գործերէն դուրս յայտնել կ'ուզէք, փոխանակ բուն աղբիւրին դիմելու: Բայց անգամ մի մինք այլ տեսնենք այդ գործերը՝ զոր կը ցուցնէք:

Յ. Շահանգար կը յիշէ (2) թէ կանայք ու մանք ապահարդան պահանջեր և ընդունել են Ելէմիածնէ:

1. Իրենց արանց անկարողութեան համար Նա չյիշեր՝ թէ այդ անկարողութիւնը պատկէն յառաջ պատահած է թէ վերջը: Եթէ յառաջ, յայտնի է՝ թէ լուծանելի է ամուսնութիւնը. իսկ եթէ վերջը, որովհետեւ մի անգամ եղան այդ ամուսինք «ի մարմին մի», անոր համար «կին կապեալ է՝ ցորչափ ժաւմանակ կենդանի է այր Նորայ»: Եւ ըստ օրինաց չգործեց Ելմիածին, եթէ վերջին հանգամանաց մէջ պտակ լուծեց:

2. Արանց անյայտ բացակայութեան համար: Արքայ թոցակայութեան մէջ կամ ողջ էին կամ մեռած. եթէ ողջ էին, «կին առնակին ի կենդանի այր իւր կապեալ կայ օրինք»: Ապա չէին կարող կրկին ամուսնանալ, մինչեւ ստուգէին իրենց ամուսնաց մահը, թեպէտ և այդ քննութեան մէջ յանգէտս խաբուէին: Դունայ է ժողովի սահմանած յետ եթնամեայ անյայտութեան կրկնամուսնութիւնը աւետարանի մէջ չենք գտնենք, և ոչ աւետարանի ողջոյն մէջ (3)։

3. Այդ կնոջն զատուելով՝ զեւ անհետմբողջութեան համար: Բաց ի մահէն՝ ոչ ոք կարող էր պտակ լուծել ըստ առաքելոյն:

Արքայապահպան պահանջեր և ընդունել են,

1. Կնոջ խելագարութեան համար: Կ/նը խելագարութեամբ մեռած չլինիր. ուրեմն չէր կարող Ելմիածին կենդանի ամուսնաց պտակ լուծել:

2. Կնոջ անհասարակութեան համար: Աւետարանն այս պարագայի մէջ արձակելու հրաման տուաւ: Բայց առաքելուն յանձնուց՝ թէ այդ արձակումն պտակը չլուծեր, այլ մահն միայն:

Հայրենիքի մէջ (4) այս դէպքն այլ կարգայինք: Մակար կաթողիկոս մի կնոջ քրիստոնէութիւնը ուրանալուն պատճառաւ՝ Թոյլ կու տայ անոր ամուսնոյն՝ ուրիշ կնոջ հետ ամուսնանալ. հաւանօրէն հիմնուած առաքելոյն այն խօսքին վերայ՝ որով Թոյլ կու տայ քրիստոնէին՝ զատուել իւր հեթանոս ամուսնէն, երբ նա վնասակար է իւր հրօքին, և վերստին ամուսնանալ: — Այդ ապահարդանք վաւեր եղաւ: Երկու ի յեն հեթանոս ամուսնաց ամուսնութիւնը կրնայ լուծուել՝ միայն քրիստոնեայ ինքնովն, որովհետեւ անոնց հեթանոսութեան մէջ կատարած ամուսնութիւնը խորհուրդ չէր, և դեռ խորհուրդ չէ՝ ցորչափ երկուցն այլ չեն դարձած ի քրիստոնէութիւն: Խորհուրդն երկուց քրիստոնէութեան մէջ է միայն. և հետեւաբար վերջոյ շեւոյ ուրացեալ կնոջ և իւր առն ի սկզբան կատարած ամուսնութիւնը խորհուրդ էր: Քրիստոնէութիւնը մեզ այսպէս կ'առաջանէ՝ թէ մի անգամ կատարուած խորհուրդը չլուծուի և չկրկնուի. այնպէս որ երբ մի քրիստոնեայ կամ մի քահանայ ուրանան քրիստոնէութիւնը և յետոյ դառնան, ոչ կրկին կը մկրտենք և ոչ կրկին կը ձեռնադրենք: Նման նպատակ եթէ վերոյիշեալ առն ուրիշի հետ ամուսնանալէ առաջ իւր ուրացեալ կինը դառնար, առանց կրկին պսակուելու՝ պիտի կարենար — եթէ երկուցն սոյլ հաւանէին — բնափել իւր ամուսնոյն հետ առաջին պատկէն գորութեամբ. նոյնը կը հաստատեն Մակար կաթողիկոսի խօսքերն այլ: Ուրեմն նոցա պտակը լուծուած չէր. և եթէ լուծուած չէր, չէր կարող Մակար կաթողիկոս օտարի հետ աւուսնանալու հրաման տալ այդ ամուսնոյն: — Եւ սակայն ճորչափ այդպիսի և աւելի տարբերակ գործեր կատարած է և կը կատարէ Ելմիածին, որպէս կը կարդանք Արարատի մէջ. ինչպէս և ասոնց հակառակը:

Ա. Տէր Միքելեան այդ այլ և այլ տեսակ ապօրինի ապահարդաններն որդարացնելու համար, առաքելոյն ըսած մի և քնական մահուան փոխան Արարատի մէջ հնարեց քանի մի տեսակ թարայական մահեր (5), հիմնուելով Գրիգոր աթիւնացւոյն ինքնահնար վարդապետութեանց վերայ, որք աւետարանի առջև փոշի անգամ չեն արժեր: Քրիստոս իւր վերադ

1. Գլխ. Ա 8. — 2. 14 մարտի — 3. Ադր հարաբարութեան նկատմամբ տես Ելմ. 370, 371, 372:

« Զոր Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի մեկնեաց », տուաւ՝ « ըստ ամենայն ֆրաստոյ » (1) խօսքին դէմ, այսինքն որ և և յանցանաց հաճարս դուրս հանելով ամուսնական անհաւատարմութիւնը, որ ժամանակի արձակել միայն ըսաւ, և ոչ նոր ամուսնութիւն կնքել։ Այդպէս վարդապետեց առաքեալն այլ, անամուսին մնալ։ այդպէս հաւատացան և Քրիստոսի եկեղեցին, այդպէս դաւանած են և ս. հարք. մանաւանդ ս. Աթանաս և Բարսեղ, որք միաբան կապաղակեն, թէ ոչ դիւանադարութեան, ոչ անդամայութեան, ոչ բորոտութեան, ոչ պոսեկութեան, ոչ զինչ և է յարագործութեան և ոչ ամուսնաց միոյն անյայտութեան համար կրնայ լուծուիլ ամուսնութիւնը. և « այրն չիլիւժէ այլ կին տունել, և կինն այլ առն չիլիւժէ ինեղ » (2), թէպէտ այդ հանգամանքներէն ոմանց համար իրարմէ զատուած լինին։ Քրիստոսի եկեղեցին չճանայիւր այնպիսի լուծիլ պայմաններ, որք ամուսնութեան սկիզբը չկային, այլ յետոյ կը գոյանան։ Այսպիսի դիպաց մէջ Աթանասի նման հայրապետք այսպէս կը պատասխանեն. « Եւ ոչ մեք ունիմք համարձակութիւն (իշխանութիւն) յաղագս այդորիկ հրաման տալ ու և ոչ թէ հայրապետ լինելնուն համար յալ ու ձախ վճիռներ կ'արձակեն հակառակ անտարանին ».

Էլ միաժնի վճիռներու մէջ այս ևս տեսած ենք, արդար ամուսնոյն կրկին ամուսնութեան հրաման տալ, և յանցաւոր ամուսնակիցը այրութեան դատապարտել։ Հաստատուելով Մ. Գոյի և Գ. տաթևացոյն օտարաբանութեանց վիրայ, որք թերևս իրենց հիմն ունեցած են Նէոկեսարեայ ժողովոյն կարծութեամբ և կանոնը, թէ արդար այրն « եթէ կամսցի՝ կ'յն արասցէ. բայց կ'ինն այլում առն չիլիւժէ լինել, մինչ կ'ընդանի և այրն նուրա » (3). մի կանոն, զոր ինքն իսկ հնարողը

չէ հասկացած։ Եթէ անմեղ ամուսինը տա՛կաւին այրն է այդ կնոջ, եթէ այդ կին իւր տան մահուանէ առաջ չէ կարող կրկին ամուսնանալ, — կանոնիդ երկրորդ մասն առաջելոյն խօսքն է, — ապա ուրեմն այդ կին թէպէտ մեղապարտ, սակայն միշտ կապուած է այն այրկան հետ իբր ամուսին։ Ի՞նչպէս ուրեմն կարելի է անոր ամուսնական վերաւորին ամուսնութեան հրաման տալ, — Երկրորդ, ինչպէս կրնան մարդիկ աստուածադիր ամուսնական օրինաց դէմ մեղանշող մի ամուսին այդպիսի ցկեանս պատժի դատապարտել։

մինչև իսկ արտաքին ժողովոց ոմանց և օտարազգի ս. հարց ակնյայտին կանոնները մի քանի անգամ բաղմնապատկած կը գտնենք, և անոնց մէջ իսկականները շատ անգամ բողոքովն այլ լափոհուած։ Նոյն իսկ յիշեալ Նէոկեսարեայ ժողովոյն տասնուհինգ կանոնք մեր գրչագրաց մէջ նոր ճիւղեր արձակած են, որոց մին է վերջիլիւժեալ կրկնամուսնութեան կանոնը, որ սկսեալ միջին դարէն՝ շատերը խաբէր է, մինչև անգամ ամուսնական խնգրոց վերայ մեծ հմուտութեամբ դարձ համբաւեալ Ար. Կալ. Արքեպիս. Եր. (յէջ 165, ծն. 22), Եթէ խանգարելք՝ օտարաց լուծոյ պէս յայտնի կանոնաց հետ այդպէս են վարուել, կարելի՞ է կարծել թէ ինչոյսմ լի. նին մեր ս. հարց և ժողովոց գրածներուն։ Ահա վերջիլիւժեալ Շահապիվանու ժողովոյն կանոնաց՝ մէջ քնութեան և բքիստոնէութեան հակառակ այս համբաւեալ այլ կալ. — Եթէ որ է մծղնութեան գաջի, կամ երեց կամ սարկաւազ կամ ի հաբեղայից, քահանայութիւնն լուծցի, և աղուհագորոյմ ի ձակառն գիցի... ապա թէ դարձեալ ի նմին գաջի, զիլյան զերկոսին կը տրեսցեն... Ապա թէ արք կանամք և որդուիք գաջին յաղանգին, զարանցն և զկանանց ի զիրազեա մանկանց զիլյան կորեցեն, աղուհագորոյմ ի ձակառն գիցին, և ի գոգենոց տացն յապաշխարութիւն ու — Այդ բոլորը միջին դարու բիւզանդամտաց յանգուածն ձեռնմարութեանց պտուղ են։ Երանի անոնց՝ որ ալեքին փակած՝ ոյժ և իշխանութիւն կու տան այդ կանոն, բոլորն թէ ինչպէս բոլորն կը հաւատան, բոլորն ևս հպատակին։ Իսկ մինք ոչ միոյն վերայ կարող ենք յենուլ առանց նախ դատելու պղտորը յատակէն, որ « մեք հաւատարիմ համարինք զկանոնադիրս մեր ի նախնեաց առ մեզ հասեալս » (Արեւ. արքեպ. Մխիթարեան Ազմ. ժող. հայ. Եկեղ. յէջ 19) ըսելով միայն չլինին։

1. Մտթ. ԺԹ 3. — 2. Հարցմունք և պատասխանք Աթանասի. — կանոնք Ս. Բարսեղի. — 3. Ագոր նման է ս. Ներս. պարթևի համարուած կանոնաց եօթներորդը, և Շահապիվանու Ա ժողովոյն արուածոց չորրորդը, որոյ մէջ սակայն յանցաւոր ամուսնոյն ապագայ վճիռին անորոշ լծողուած է։ Բայց այդ և այդպիսի անտարաբանողիմ կանոնաց հարցալառութիւնն ընգուենելի չէ մեզ քնաւ. ողջմտութեամբ մեզ թոյլ չաբո՛ւ մեր գրչագրաց վերայ կոյր վատահոութեամբ յեցած, մեր հարց և ժողովոց կանոններն անոնց ներկայացուցածին պէս ընդունել։ այն գրչագրաց, որոյ մէջ

տել, որ է՝ ուսակառնութեան մէջ թուալելու և յաւիտեան կորնչելու մի վիճակի։ Աստուած անգամ այդ բանը շրնբր երկրիս վերայ՝ այլ կը սպասէ միզաւորի դարձին։ Աւստի ստացան մարդիկ այդ գերապառնածեան իշխանութիւնը՝ պատապարտելու զմեղաւորն այդ անփոփոխ և յարատեան իկենաց։ Այլ վստահացոյց զձեզ որ նա պիտի չդառնայ իւր մուրը ճաշն ուսարէն։ և երբ դառնա՞ց և պահանջէ իւր կինը և կամ կրկին ամուսնութեան հրաման, ի՞նչ արդարութեամբ պիտի մերժէք իւր խնդիրը, կամ ի՞նչ վճիռ պիտի տայք... Ինչպէ՞ կը դանդաղիք, ո՞վ իմաստունը, և ի՞նչ նոսաջ ապահարգանն ընդունել, և առն ու կնոջ երկիցս և երիցս ամուսնանալու հրամանն առլ, քան թէ խախտել և թիւրեւ ունեւարանի օրէնքը... Եւ այսպիսի անլուր և օտար օրէնքութեան մ'առջ և է՝ որ կ'աղաղակէ Դանսաղար։ « Այլ կրնայ չբանչնալ այս վարդապետութեան վրայ » (1)։ — ամէն մարդ՝ բաց ի քեզմէ։

« Երբ նախնիքները, կը գրէ Արփիար, իրենց ժամանակին համեմատ արդարութեան և օգտակարութեան գաղափարները (թերևս այն արդարութեան և օգտակարութեան՝ զոր Աստուած չտեսու, քիչ ամուսնութիւնը անլուծանելի՝ հաստատեց, և Արփիար միայն տեսաւ,) իրարու հետ հայտնեցին ուզած են ամուսնական կարգադրութեանց մէջ » (2)։ Եթէ ունեցած ես այդպիսի նախնիներ, — Երբ միշտեւ իմ պատառաւոր նախնեաց մէջ այդպիսի մարդ չէ եղած՝ ինչպէս ըսիք, — ապա ի՞նչ քիչ թէ գիտութեամբ կամ յանգիստ մուրաբ ևն անոնք ճշմարտութենէն։

« Հայ ամուսնական վիճակը, կը գրէ անժամօթ ոմն գաւառական քաղաքէ մի. ներկայ դրութեան (անլուծանելի) մէջ... չէ կարող ծառայել ոչ աւետարանի և ոչ ազգախօսական փիլիսոփայութեան » (3)։ Այն աւետարանի և փիլիսոփայութեան, որոց անունաց մէջ ամենախոր հմտութիւն ունին ձեզ նմանիք։

Նոյնը կը յաւելու. « Ի՞նչ մի թէ հայը տեւիլի՞ Գերմանացի քրիստոնեայ է քան երկրիս 295 միլիոն միւս քրիստոնեաները, ուրոնց մեծագոյն մասը այսօր ամուսնալուծութեան դրութիւնը կը գործադրէ »։ Ջերմեւաւոր քրիստոնեայ՝ ճիշդ Հայրենիքի կուսակցութեան խմբագրապետի նման, որոյ քանի մի տարի առաջ մի և առաջին անգամ յեկեղեցի մտնելն կամ մտնել կարծութիւն՝ ան-

ցեայ տարւոյ երկրաշարժէն աւելի մեծ աղմուկ հանեց կ. պոլսի մէջ։

Գ. Նոյն յօդուածագիրը կը հարգնէ. « Այլ է որ վերնապիւս պիտի կարողանայ վճիռ արձակել այս մասին, կղերքը, այդ ամուսնի կղերք, այն որ կին չունի »։ — Այլ այն աշխարհականը, որք բռնած են միջին մի ճանապարհը՝ ընդ մէջ ամուսնեաց և ամուսնացեցոց։

Հօրոյ ևս կը գրէ. « Հոգեւոր բարձրագոյն իշխանութեան... ներկայացուցիչները՝ աւուրի անձեր բլլալով՝ ինքզինքնին ազատ կացուցած անմասնական այլ և այլ պատրանքներէ, անկարելի է՝ որ իրենց իրենց մնալով զգան այն հարկը... » (4)։ Դատ ուղիղ խօսեցար. զձեզ զրդա՞յ՝ ձեզ առաջնորդող՝ ձեր « այլ և այլ պատրանքներն » են, և ոչ թէ միտք կամ կրօնք. — այնչափ տաղնապած էք, որ ձեր չուզածը ակամայ դուրս կուտայք. — Արդեօք յառաջագիմութիւնը կը պահանջէ՞ որ այսուհետեւ պատրանքները վարեն զմարդկութիւնը... »

Երբ մտնեմ այլ կ'ընէ՝ Քրիստոսէ առաջ « երբեք կրօնքը դեր մը չունէր ամուսնութեան մէջ » (5)։ — Յօդուածիդ մէջ երկու տող վեր պատմած ես՝ թէ կնոջ ամուսնական անհրաւտարութիւնը հրէից մէջ կը բնինք իսկահայեց, որ և ի նմին ժամանակի կ'արդարացնէր կամ կը պատժէր զնո՞ւ հողախառն իրոյն արուցմամբ։ Այդ բանն ակնյայտի նշան չէ՞ թէ ամուսնական օրինաց պահպանութիւնն ի սկզբանէ կրօնից յանձնուած է։ Պարոն, եթէ այդպիսի կարճատեւ ես՝ որ երկու տող վեր գրածդ չես տեսներ, ակնոց պակաս է։

Դու ինքն այս խօսքովդ, « նախապետական ժամանակներուն մէջ զեւ ամուսնութիւնը խորհրդող մը չէր », կը խոստովանիս՝ թէ այժմ խորհուրդ է, — արդէն քեզմէ առաջ աւաքեալը վկայեց՝ թէ խորհուրդ է և մեծ խորհուրդ։ (6) — Եթէ խորհուրդ է, անոր ինքնութիւնը մեկնելն և անոր վերաբերեալ օրէնքներն առուցանելն աշխարհականաց սակահական կը իննի՞ թէ եկեղեցւոյ։ Բայց մենք չենք զարմանար. վառն դի ձեր պարտքն է այդպէս խորհել և խօսել։

Ի. Հայրենիք տեպէ կը կրկնէ՝ թէ ապա հարգանք յոյժ կարևոր է՝ գաւառացի տառապեալ ժողովրդեան համար մանաւանդ. և այդ բանը « զեր ի վերայ կը տեսնէ քան կրթական, քան ուսումնական խնդիրները » (7)։ Երբաւի անուրանալի է գաւառաց մէջ ա-

մուսնական վիճակին խղճարէ կացութիւնը: Բայց կովկասեան հայոց ազգասէր ջանիւք հայտարարեալ վիպերը, որք քալ կը նկարաւորեն գտաւորացողորմ վիճակը, կը ցուցնեն մեղձ թէ ապահարգանի անգոյութիւնը չէ այն ուղեւորից պատճառ, այլ պակասութիւնը կրօնական դաստիարակութեան և մոռացումն եւ ներհեցական կարգաց: Այն կողմեր առ հասարակ կը տիրէ տգիտութիւն ամուսնական կողման բարձրութեանը, յախուռն և անխորհուրդ ամուսնութիւնը ամէն օր, և առայաւրազ ապաշաւ: Եւ այդ ամէնն անոր համար է՝ վանդի հայ ժողովուրդն Հայրենիքի պէս կը խորհի և կը դատէ զամուսնութիւնը և ոչ ըստ քրիստոնէի: Որովհետեւ լուծի քրիստոնէական բարձր կրթութիւն և քրիստոնէական զօնմ միտք: Որովհետեւ անկի զըզայականութիւնը կ'իշխէ իւր անձուկ — թէպէտ և երբեմն երկիւղած — մտաց վերայ՝ քան հոգեկանութիւնը:

Հայրենիք փոխանակ Պարիսու կեդոտտ փողոցներէն քաղելու այնպիսի վիպեր, որոց օգուտն ու նպատակ իրեն միայն ժանօթ են, ուսկից վարձած է նա և ապահարգանի դադաւար, եթէ փոքր ինչ զոհէր իւր անգիտ ժամանակը՝ ակնարկելու նախալիշեալ գաւառական վիպաց, կարող պիտի լինէր ըմբռնել մեր ըսածին նշմարութիւնը, գաւառաց թուաւորութեան պատճառը: Երբ գաւառացի ծնողք անգէտ քրիստոնէական ամուսնութեան իսկութեանը կ'ըրեր քան զիրենք օգտութեան պատճառաւ, ոչ իրենք և ոչ քահանայք նախապէս չեն ուսուցաներ իրենց գաւառացի՝ անոր էութիւնը և յարակից բոլոր դժուարութիւնները, և նշանակութիւնն այն նուիրական խոստման զոր իրենց պատկան ժամանակ պիտի կատարեն սրբազան սեղանոյն առջեւ՝ բոլոր կենաց մէջ յօտարութեամբ տանելու միմեանց վշտերն ու տառապանքները, — երբ ծնողք գաւառաց վերայ կը նային իրեն իրենց եղին և ոչխարին վերայ, և առանց յարգելու անոնց աստուածատուր և քրիստոնէական ազատութիւնը ամուսնոյ բնութեան մէջ, շահասիրութեամբ կուրաքով կը պսակեն սիրտին ինչու կամ կը զրկեն սիրածէն, կամ կու տան մի ամուսնոյ՝ զոր նա բնաւ չանայեր, և կը վաճառեն զանոնք քան եթէ կ'ամուսնացնեն, և քահանայն ևս սովորն փայլով բլլակնած՝ կ'օրհնէ անոնց արտասուացող պսակը, և ցկեման թըշուառութեան կամ զապահաս մահուան կը դատապարտէ զանոնք, — ոչ ապաքէն յանցաւոր և պատասխանատու՝ այդ յետամիտ ծնողքն են, և անոնց գործակից հանդիսացող քահանայն, և այդ քահանայն ձեռնադրող

եպիսկոպոսը, և այդ եպիսկոպոսը ձեռնադրող... միով բանիւ քրիստոնէական և քաղաքական դատարարական պակասութիւնը, և ոչ թէ աւետարանի օրհնէքը: Հայրենիք եթէ կարողութեան ունենար նկատելու այս բոլորը, այժմ տարբեր կերպով կը նայէր ամուսնութեան վերայ:

Կայ դարձեալ տեսակ մի՝ ամուսնութիւն, յօտարական՝ բայց զգայական միայն, պտուղ նոյնպէս կրօնական դատարարականութեան չըզոյութեան: Մարդկային ամուսնութեան մէջ Աստուած սահմանած է և առաքեալն այլ ստէպ կը պահանջէ՝ ուր, այն սուրբ և վառ տէրը՝ որ պատկերն է Փրիստոսի առ եկեղեցին ունեցածին (1): Առանց հաղորդաւորուած ամուսնութիւնը չեն տարբերի անասնոց կատարածէն, և որովհետեւ այդ վիճակ քնական չէ բանաւոր մարդոյն, անոր համար իսկոյն պէտք կը զգայ խզել զայնպիսի ամուսնութիւն՝ ամուսնակցին ուրիշմայ տաժաւ նսկիր աշխատութեան մի կամ ցկեման աջօրման գաղափարատուելուն, կամ մարմնաւոր անբուժելի հիւանդութեան, կամ խելազարութեան և նման պատճառաց, կամ բարեւան հանձնաձայնութեան համար: ուր ուղիղ տէրն այդ ամուսնն պիտի յաղթէր, որոյ օրինակներն անթիւ են երկրիս վերայ և պատմութեան մէջ:

Բայց մենք չենք համարի՝ թէ կրօնական դատարարականութեամբ ամուսնութեան միջէն յոյրորմիկ վերնաւոր գաղաութիւնը ինչպէս և ոչ Հայրենիք՝ տապահարգանի ընդհանուրութեամբ (2): Բայց բնութեան մէջ այս կարգն այլ կայ, որ հասարակաց օգտակար մի օրինաց պահպանութեան համար ոմանք պարտին կրել: — յայտնի է՝ թէ ամուսնութեան մէջ ոչ բոլորովին ձրի, այլ իրենց սխալ ընտրութեան համար. — ինչպէս ոմանք, թէպէտ և անմեղ, պատերազմի մէջ կուռելով կը մեռնին, որպէս զի բոլոր աշխարհը խաղաղ և երջանիկ ապրի:

Թ. Շահնազար կը գրէ. « Օգտակարը (ապահարգանք) փնտռենք, ահա ձգտումը: Օգտակարը եթէ հակառակ է կրօնական կարծիքներու, որո՞նք պէտք է առաջնութիւն տալ (3) »: — Մեր հայրենակալ Համբարձմ թոյլ չտար մեզ կարծել թէ աւետարանաբուրդ կրօնական կարծիքներն օգտակարին հակառակ լինին. մենք այդ ժամանակ կը ստիպուինք հետեցնել՝ թէ այդ օգտակարը կարծեք միայն օգտակար է, բայց իրաք մեա-

1. Եփես. Ե 35: — 2. Իւր խօսքը յետոյ պիտի տեսնենք: — 3. 21 փետր: . . .

սակար: Մենք ձեր հասած լուսաւորութեան այն դազաթը դեռ չենք հասած՝ որ կրօնքը փաստակար դաւանիւք, ըստ որում կերակուր կամ մարմին չէ այն: Մեր ազգի մէջ պղպիսի թերաններ շատ կան, որոց սխալը կրօնքը կ'ընդունեն չղանազանեմ է. եթէ կղերի մի մասն փաստենք կը գործէ, ադոր պատճառն՝ անոր ընդ կրօնից զոյգ չընթանայն է, և ոչ թէ կրօնքը կը թերադրէ անոնց փաստ գործել. այդ թիւր կարծիքը՝ կրօնքը չճանաչելու արդիւնք է: Բայց Շահնազարի դիտաւորութիւնն այդ կէտի մէջ չէ, այլ ուղղակի աւետարանի պատուէրը փոխել տալու մէջ: «Նոյն իսկ Պօղոս առաքեալ, կ'ըսէ, կ'աշխատէր յանուն օգտակարութեան շատ բաներ արտօնել⁽¹⁾», թոյլ տալով ամուսնանալ որոնք կուսութիւն չէին կարող պահել: Շատդէտ պարոն, կուսութիւն և ամուսնութիւն հաւասարապէս կրօնական կարծեաց համաձայն են. կրօնքը երկուքն այլ նուիրականացուցած է. այլ է՝ թէ առաջնոյն աւելի յարգ տալով: Ապահարգանն այնչափ կը համաձայնի այս երկրորդ կէտին հետ, որչափ ձեր միտքն աւետարանի հետ:

Բայց դուք իսկ համոզուած էք՝ թէ ապահարգանն օգտակար լինի: Մի օրագրի այս առարկութեան դէմ՝ թէ «արդեօք Ծրանսայի կամ Ամերիկայի մէջ ամուսնալուծութեան հաստատմամբը ընտանեկան բարոյականութիւնը աւելի՞ զարգացած է՝ քան թէ Սպանիոյ կամ այլ երկիրներու մէջ ուր ամուսնալուծութիւն չի կայ», Հօրոյ շուրջնար զայն, այլ կը պատասխանէ՝ իբր արգահատելով մի անոր ընդունայն խղճմունքեան վերայ. «Բարեկամ, ամուսնալուծութիւնը ամուսնական բարոյականը վերականգնելու համար չէ որ հաստատուած է, այլ ընտանեկան կենսակցութեան մէջ պատահած

անիրաւորութիւններ, զրկանք, տառապանքը ըստ կարի թերեցեկոյ համար» (2): Այսինքն, փոյթ չէ՝ թէ ապահարգանի հաստատութեամբ ամուսնական բարոյականութիւնը կործանի մեր ազգի մէջ. փոյթ չէ՝ թէ ընտանեկան յարկին սրբութիւնն ու յարգը ջնջուի, և սկսիւնք այնուհետեւ առաւօտը ամուսնութիւն կնքել և երեկոյին ապահարգան խնդրել, — աւելին չըոնելու համար. — փոյթ չէ՝ թէ անբաւ յայտնի և զաղտնի, մանաւանդ գաղտնի, եղեռնագործութիւնք սկսին տեղի ունենալ մեր մէջ՝ բնական և դրական օրինաց դէմ. ազգի աճումն դանդաղի կամ զաղրի և սկսի յետո երթալ. զաւակաց խնամքն ու զաստիարակութիւն իսպառ վերանան. մարմնոց և հոգեոց անթիւ կուրտաներ լինին. ոչ, փոյթ չէ. բաւ է՝ որ ամուսնիք իրարմէ զատուին երբ կ'ուզեն, և այնու անոնց մէջ ծագած անիրաւութիւնք, զրկանք և տառապանք վերջանան, ոչ բոլորովին՝ այլ շատ կարի: Ինչ «մարդանէր սկզբունքը Հայրենիքի»:

Որովհետեւ «այսօրուան քաղաքակրթութիւնը չընդունի թէ աշխարհ արտասոսաց ձոր մըն է... այսօր լուսաւորեալ աշխարհի գիտնական, իմաստասէր գրիչները՝ մարդկութիւնը երջանիկ ընելու գաղափարին հետեւ մուտ են» (3): — Մեր մամերն երբ մեր բերաններէն դպրոցի մէջ սերտած պղպիսի անհասկանալի բառեր և իմաստներ լսէին, կը պատասխանէին. [եզուք պագնեմ]:

Եւ Հայրենիք իւր ճարտասանութեամբ և կարծեցեալ փաստերով ցարդ ուրիշ բան չըրաւ, բայց եթէ ըստ Հօրոյ՝ «ամուսնալուծական խնդրին յառ զարկ մը տուա» և գետին տապալեց. ուրիշ կը մարդկենք՝ որ իւր զարկը կրկնէ այդ փաստապարտ խնդրոյն վերայ՝ մինչև հոգին փչէ:

ՀԱՅՈՒՆԻ

1. 31. փետր:

2. 3 փետր: — 3. Անգլ:

